

KƏRƏM HƏTƏM OĞLU MƏMMƏDOV*Tarix elmi üzrə fəlsəfə doktoru,**BDU-nun Arxeologiya və etnoqrafiya**kafedrasının dosenti,**e-mail : kerem_memmedov@yahoo.com***BORÇALI BÖYÜK SƏLCUQ İMPERATORLUĞU TƏRKİBİNDƏ
I YAZI****Açar sözlər :** Səlcuq, Gürcüstan, Borçalı, türk**Ключевые слова :** Сельджук, Грузия, Борчалы, тюрк**Key words :** Seldjuk, Georgia, Borchalı, turkish

XI yüzilliyin ortalarından başlayaraq Yaxın və Orta Şərqi, eləcə də Azərbaycanın tarixində yüz ilə qədər davam etmiş yeni bir dövr – Səlcuqlu erası başlayır. Rus-sovet tarixçiləri Səlcuqluların Azərbaycanı və digər əzəli Türk yurdlarını guya «işğal» etdiklərini yazır, Azərbaycan əhalisinin Səlcuqluların gəlişindən sonra zorla türkləşdirildiklərini iddia edirdilər. Lakin bu «tarixçilər» unudurdular ki, həmişə himayəyə götürdükləri xalqları ədalətlə idarə etməyə çalışan, onların mədəniyyətlərini inkişaf etdirməyə çalışmış türk hökmdarları bu dəfə də dini çəkişmələrdən əziyyət çəkən ərəbləri, farsları qorumuş, onların dillərinin sarayda, yazışmalarda istifadə edilməsinə mane olmamışdılar. Məhz Səlcuqlular dövlətinin quruluşu ilə bir tərəfdən Fatimilər, digər tərəfdən Buveyhilər tərəfindən sıxışdırılan Abbasilər xilafəti yenidən öz rəsmi mövqelərini bərpa edə bildilər. Xaçlılara qoşularaq, Borçalıya (Tiflis və Dmanis əmirliklərinin ərazilərinə), eləcə də digər Azərbaycan torpaqlarına göz dikən erməni və gürcü feodallarının arzularının gözlərində qalmaları da Səlcuqların adı ilə bağlıdır.

Səlcuqlular oğuz türklərinin qınıq boyundan idilər. Onların ilk yurdları indiki Qazaxıstan Respublikasının cənubunda yerləşən Qaraçuk və Sığnaq olmuşdur. (1, s.174).

Oğuzlar içərisində məşhur olan səlcuqluların öz tuğu (bayrağı) var idi. Onların onqonu (totemi) qədim türk dilində «çağrı» kimi səslənən şahin idi. (1, s.165). Səlcuğun atası Tokak (qədim türk dilində «dəmir yaylı» deməkdir) oğuzlar içərisində İslamı ilk qəbul edənlərdəndir. Oğuzlar arasında İslam dini hələ VIII yüzillikdən yayılmağa başlamışdı. (2, s. 114). Orta əsr müəllifi Əbülfərəcin (Bar Hebraus) verdiyi məlumata görə hunların törəmələri olan səlcuqlular soydaşları xəzərlərlə müttəfiq idilər (3, s.335). Səlcuğun atası Tokak (bəzi mənbələrdə Sarıçıq) da bu ənənəyə uyğun olaraq X yüzilliyin əvvəllərində Xəzər xaqanlığının ordusunda qulluq edirdi. Əbülfərəcin yazdığına görə Tokaka «dəmir yaylı» adının verilməsi onun böyük fiziki gücə malik olması ilə bağlı idi. (3, s.292).

«Bir dəfə Xəzər yabqusu müsəlmanlara qarşı yürüş təşkil edərkən, Tokak onu bu hərəkətdən çəkəndirmək istədi. Mübahisə zamanı yabqu Tokakı qılıncı ilə yaraladı, Tokak isə onu toppuzla vurub atdan saldı». Bu hadisə yabqunu müsəlmanlar üzərinə hücumdan çəkəndirdi. «Kaftar kimi öz yuvasına çəkilən yabqu etdiyi hərəkətdən utanaraq, Tokakdan üzr istədi. Tokakın oğlu Səlcuq yetkinlik yaşına çatdıqda yabqu türklərə başçılığı ona tapşırırdı». Yabqunun arvadı tez – tez öz ərinə Tokakoğlu Səlcuqdan çəkinməyi, ona möhkəmlənməyi qadağan etməyi tələq edirdi. «Bu fukrini Səlcuqdan da gizlətməyən qadın onun yanında yenə ərinə dedi: Mülk elə ənamdır ki, onu bölmək olmaz. Səlcuğu öldürməsən, ona ölüm piyaləsi içirtməsən, hakimiyyət bulağın təmizlənməyəcək, şafəqi parlamayacaq. O səni məhv edərək, paytaxtını əlindən alacaq». Bunu eşidən Səlcuq 935 – ci ilin mayında «öz atını yəhərlədi və ordusu ilə İslam ölkəsinə gəldi». (4, s. 23; 5, s.200). 962-ci ildə «İslamın hənəfilik təriqətini qəbul etməklə xoşbəxtliyə qovuşan Səlcuq bəy Cənd vilayətinə yerləşərək, buradakı kafirləri qovdu». (6, s.244-245; 7, s.174-176). Bir gecə o öz yuxusunda gördü ki, tonqalından qopan qığılcımlar həm Şərqi, həm də Qərbi doğru uçuşur. O, səhərişi günü münəccimlərdən bu yuxusunu yozmağı xahiş edir. Münəccim deyir: «Sənin nəslindən olanlar çox

Tarix və onun problemləri, № 3 2011

uzaq ölkələrə hökmran olacaqlar». Səlcuq bəy 107 il yaşadı və Haqqın dərğahına qovuşarkən özündən sonra 5 oğlu qaldı : Mikayıl, İsrail Arslan, Musa Yabqu, Yusif və Yunus. (4,s. 24). Səlcuğun ölüm tarixi mübahisəlidir. Bəzi tarixçilərə görə bu hadisə 992, bəzi tarixçilərə görə isə 1009 – 1010-cu ildə olmuşdur. (1. s.177). Səlcuğun böyük oğlu Mikayıl hələ atasının sağlığında “kafir”lərlə döyüşdə öldürüldüyündən, İsrail Səlcuqoğullarına başçı seçildi. Mənbələrə görə, Türk – İslam dünyasının görkəmli şəxsiyyətlərindən olan Sultan Mahmud Qəznəvi Buxaraya gedərkən yolda Qınıq tayfasına rast gəldi. O, bu tayfanın başçısı İsrail ibn Səlcuğu yanına çağırırdı. Öz gücünə görə heç də Sultan Mahmuddan geri qalmayan İsrail Arslan demişdi : «Əgər sultanın filləri varsa, bizim də onları dəlmə – deşik edə biləcək oxlarımız var». Bununla belə, 300 atlı ilə Səmərqəndə sultanın buyruğuna gələn Səlcuqoğlu İsrailə Sultan Mahmud Qəznəvi arasında belə bir söhbət oldu :

« Mahmud : Biz Hindistana qazavata getməyə məcbur olarkən bütün İslam dünyası bu yürüşdə iştirak edir və nəticədə Xorasan təhlükə altında qalır. Biz sizinlə ittifaq bağlayaraq Xorasana yerləşməyinizi istəyirik.

İsrail Arslan : Sultan bizə inana bilər.

Mahmud :Əgər qoşuna ehtiyacım olarsa mənə necə kömək edə bilərsiniz ?

İsrail Arslan öz sadağından (oxqabından) bir ox çıxardaraq deyir : Əgər mən bunu öz tayfama göndərsəm 30 min atlı gələr.

Mahmud : Mənə daha çox qoşun lazım olsa necə ?

İsrail Arslan : Əgər mən bir ox da göndərsəm yenə 10 min atlı köməyinizə gələr.

Mahmud : Mənə daha çox qoşun lazım olsa necə ?

İsrail Arslan :Əgər mən bu oxlardan birini də Balxana göndərsəm daha 10 min atlı köməyinizə gələr.

Mahmud : Mənə bundan da çox qoşun lazım olsa necə ?

İsrail Arslan: Bu oxu Türkünə ellərinə göndərsən 200 min atlı köməyinə gələr !» (4,s. 24-25)

Bu söhbətdən sonra Səlcuqoğullarının gücünə bələd olan Sultan Mahmudun vəziri ona belə bir məsləhət verdi : «Onların hər birinin baş barmaqlarını kəsdir ki, sənə xəyanət etməyi ağıllarına belə gətirməsinlər». Sultan Mahmud ona belə cavab verdi : «Həqiqətən sən çox insafsız adamsan. Heç bir günah işlətməmiş müsəlmanlara qarşı mən belə bir cinayət işlədə bilmərəm». (4,s. 174-175). Bu hadisədən sonra Səlcuqlulara Ceyhun çayını keçərək Xorasanda yerləşmələrinə icazə verildi. Onların içərisindən 2000 atlı daha da qərbə doğru gedərək Azərbaycanda yerləşdilər (5, s.203).

Lakin az sonra vəzirinin dedi – qodularına inanan Sultan Mahmud Qəznəvi 1025 – ci ildə İsrail bəyi həbs etdirərək, Multan vilayətində yerləşən Kalicar qalasına saldırdı. (1. s.191). Səlcuqoğullarının yeddi il həbsdə qalmış İsrail bəyi qaçırtmaq təşəbbüsləri boşa çıxdıqda, o öz soydaşlarına belə vəsiyyət etdi : « Daha mənə güvənməyin. Mənim qardaşlarıma mənim əmrimi və vəsiyyətimi çatdırın : Qoy onlar sultanın bizə verdiyi Xorasana fəth etmək üçün əllərindən gələni etsinlər. Lakin bu sultana (Mahmud Qəznəviyə) inanmayın. Çünki, bu sultan qul oğludur və şanlı şəcərəyə malik deyildir.(Mahmud Qəznəvinin atası Subuktəkin Samanilərin qulunu olmuşdu) Xorasana tam yiyələnəməyincə qılincınızı qına qoymayın». (4,s. 175-176). Səlcuqoğlu Mikayıl qardaşının vəsiyyətinə əməl edərək, Xorasanda möhkəmləndi. Mikayılın ölümündən sonra səlcuqlular onun oğulları Toğrul bəy və Çağrı (qədim Türk dilində Şahin deməkdir) ətrafında birləşdilər. Səlcuqoğullarının artan nüfuzundan qorxuya düşən Sultan Məsud Qəznəvi onlara qarşı Bəydoğdunun başçılığı altında ordu göndərdi. 1035 – ci ilin iyulunda Səlcuqoğlu Toğrul bu ordunu darmadağın etdi. Sultanın darmadağın edilmiş orduları Nişapur şəhərinə çəkildi. 30 avqust 1035 – ci ildə Sultan Məsud Qəznəvi Qazı Əbu Nəsr əs – Sinini Toğrul bəyin yanına göndərərək sülh istədi, Nisə, Dəhistan və Fərav vilayətlərini Səlcuqoğullarına güzəştə getdi. Əbu Fəzl əs – Surinin başçılığı altında Nişapurdə 3000 – lik ordu saxlayan Sultan Məsud, 25 sentyabr 1035 – ci ildə Herata, oradan da Bəlx şəhərinə getdi. (4,s. 26).

Nişapur əhalisini var – yoxdan çıxaran Qəznəvi subaşısı Suri öz iyrenc əməllərini ört – basdır etmək üçün sultan xəzinəsinə çatacaq vergini ödəyə bilməməsinin günahını Səlcuqoğullarının boynuna qoydu. O, sultana yazdığı məktubda bildirirdi : « Bu Səlcuqluların qılıncları da dilləri kimi

Tarix və onun problemləri, № 3 2011

itidir. Onlar iti qılıncları ilə torpaqlar tutur... Səlcuqlular ürəkləri döyüslərdə möhkəmlənmiş adamlardır. Onlar ölümə fikir vermir, təhlükədən qorxmurlar. Onların əllərindəki ox və nizələrin çoxluğundan onlara gedən yol çox daralmışdır. Səlcuqlular içərisində qəhrəmanlar vardır ki, ölümü elə salamlayırlar ki, sanki insan nəslindən deyillər». (4,s. 28-29).

Xorasandakı şəhərlərin əhalisi Səlcuqoğullarından himayədarlıq istədilər. 1038 – ci ilin yayında Nişapura daxil olan Səlcuqlu döyüşçüləri şəhəri qarət etmək istədikdə Toğrul bəy bunu onlara qadağan etdi. Bunun ardınca Səlcuqlular Nişapur, Mərv və Herat şəhərlərinə yiyələndilər. 23 may 1040 – cı ildə Dəndənəkan yaxınlığında Səlcuqlular qəznəviləri ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Bu qələbədən sonra oğuzların böyük qurultayı çağrıldı. Qurultayda ilk çıxış edən Toğrul bəy bildirdi ki, yaradılan dövlət üçün bütün məsuliyyət Səlcuq nəslinin üzərinə düşür. Xəlifə əl – Qaimə göndərilən məktubda bildirilirdi : «... biz Səlcuqoğulları daim qazavat və cihad yolunun öndərlərindənik. Bizim ilk başçımız və öndərimiz olan əmimiz İsraili heç bir günahı olmadığı halda sultan Mahmud həbs edərək Hindistandakı Qəlinçər qalasında ölənə qədər dustaq saxladı. Bu qalada bizim bir çox digər qohumlarımız da həbsdə qaldı. Mahmud öləndən sonra hakimiyyətə onun oğlu Məsud gəldi. O dövlət işi ilə deyil, əyləncə və istirahətlə məşğul idi. Nəhayət Xorasanın əyanları bizə onları öz himayələrinə almalarını xahiş etdilər. Məsudun orduları bir neçə dəfə bizə hücumlar etdilər. ... Sonda Uca Allahın və Peyğəmbərimizin mərhəməti sayəsində biz qalib gəldik... İndi xalq arasında ədalətli quruluş yaratmaqdayıq... Bizim hakimiyyətimizin qanuni olması üçün biz onun xəlifə tərəfindən təsdiqini istəyirik ». (4,s. 183-184).

Böyük qurultayın əsas qərarları bunlar idi :

1. Toğrul bəy sultan elan edildi və bir ildən sonra onun adı zərb olunmuş pullar dövriyyəyə buraxıldı
2. paytaxt Nişapurdan Reyə köçürüldü
3. Nişapurdan şərqdəki torpaqların idarəçiliyi Çağrı bəyə tapşırıldı
4. Cürcan və Kuhistanın idarəsi Sultan Toğrulun anabir qardaşı İbrahim Yınaloğluna həvalə olunurdu
5. Herat, Buşənc, Sicstan və Qurlar ölkəsini idarə etmək sultan Toğrulun əmisioğlu Əbu Əli əl – Həsənə (Səlcuq bəyin oğlu Musanın oğlu) tapşırılırdı
6. Səlcuqoğlu İsrailin oğlu Şihabəddövlə Qutalmışa qərbə – Bizans istiqamətində yürüşlər etmək, Azərbaycanı erməni – gürcü – Bizansın birləşmiş qüvvələrindən qorumaq tapşırılırdı. Bu işdə ona Sultan Toğrulun anabir qardaşı İbrahim Yınaloğlu kömək göstərməli idi. (4,s. 35).

Səlcuqluların Cənubi Qafqaza gəlişləri ərəfəsində bölgənin siyasi mənzərəsi çox qarışıq idi. 981-ci ildə Salarilər sülaləsinin başçılıq etdiyi Azərbaycan dövlətinin zəifləməsi nəticəsində Şimali Azərbaycanda Kür və Araz çayları arasındakı ərazilər Şəddadilər sülaləsinin hakimiyyəti altına keçmiş, Şirvanşahlar dövləti (Kürdən şimaldakı Azərbaycan torpaqları) ilə yanaşı Tiflis və Dumanis əmirlikləri, Şəki hakimliyi yenidən müstəqillik qazanmışdılar. Borçalının xeyli hissəsi Tiflis və Dumanis əmirliklərinin tərkibində olduğu halda, Dağ Borçalısı (Taşır) Baqratlıların əlində idi. Orta əsr erməni mənbələri xristian Şəki hakimliyi kimi burada qurulan dövləti də “alban” çarlığı adlandırır. Etnik mənşələri məlum olmayan Baqratlıların başqa bir qolu da Qarsda hakimiyyətdə idi. (8,s.72). Baqratlıların bir qolu isə Tao – Klarçetidə hakimiyyətə gəlmişdilər. Borçalı torpaqları Bizansın dəstəyilə güclənən Tao – Klarçeti hakimi Davidin hücum hədəfinə çevrilmişdi. David 975 – ci ildə oğulluğu Baqratı Kartlinin hökmdarı elan etdi. 979 –cu ildə Bizans imperatoru Vasiliyə qarşı qiyam qaldırmış Varda Sklirə qarşı mübarizədə göstərdiyi yardıma görə Ərzurum və eramızın ilk əsrlərində bulqarlar tərəfindən məskunlaşdırılmış Basen torpaqları Davidə verildi. IX yüzilliyin 80 – ci illərində David Van gölündən şimal – qərbdə yerləşən Malazgird şəhərini tutdu. 997 – ci ildə Azərbaycanın cənub torpaqlarında hökmranlıq edən Rəvvadi Vəhsudan Davidə qarşı hərbi əməliyyatlara başlasa da uğur qazana bilmədi. David işğal etdiyi əraziləri gürcü və erməni feodallarına payladı. (9,s.66). Borçalının Bizans – gürcü – erməni bloku tərəfindən işğal təhlükəsi daha da güclənmişdi. Tiflis və Dumanis əmirliklərinin gürcülərə qarşı mübarizədə əsas müttəfiqləri Şəddadilər idi. 1011 – 1012 – ci illərdə Kartli çarı Baqrat erməni çarı Qaqliqlə ittifaq bağlayaraq Şəddadilərin torpaqlarına soxuldu . Erməni – gürcü dəstələri Şəmkiri mühasirəyə aldılar. Şəddadi hökmdarı Fəzlun xərac verməklə ölkəni

Tarix və onun problemləri, № 3 2011

dağıntıdan qurtara bildi. 1014 – cü ildə Baqratın ölümü onun işğalçılıq niyyətlərini yarımçıq qoydu. Baqratın yerinə hakimiyyətə gələn oğlu I Georgi atasının işğalçılıq niyyətlərini davam etdirirdi. Borçalının və digər Azərbaycan torpaqlarının Bizans – gürcü – erməni bloku tərəfindən işğal edilməsi təhlükəsinin qarşısının alınmasında səlcuqluların böyük xidməti olmuşdur. Erməni tarixçisi Urfalı Mateosun yazdığına görə : “465 – ci ildə (17.03.1016 – 16.03.1017) xristian xalqlarına və müqəddəs xaça tapınanlara Tanrının qəzəbi oyandı... Bu ildə türklər Vaspurakana (Van gölü ətrafındakı ərazilər) girərək İsayə inananları qılıncdan keçirdilər.” 1021 – ci ildə Mikayılın oğlu Çağrı bəyin “Rüstəm və İsfəndiyarı heçə sayan” əsgərləri Naxçıvan və Dəbili ələ keçirdilər. (8,s.218 - 219). Orta Asiyada Qaraxanlılar və Qəznəvilərin fəallaşmaları səlcuqlu ordusunun geri dönməsinə səbəb oldu.

1027 – ci ildə IV Baqrat Kutaisdə “abxazların və gürcülərin” hökmdarı elan edildi. Lakin real hakimiyyət Liparit Liparitsdze və İvane Abazasdze adlı eristavilərin əlində idi. Onlar 1032 – ci ildə hiylə yolu ilə Tiflis əmirini Muxatqverdi deyilən yerdə əsir tutdular. Saray əyanlarının məsləhəti ilə IV Baqratın Tiflis əmiri Cəfəri azadlığa buraxması Liparitlə Tiflis əmiri arındakı ədavəti daha da qızıqırdı. 1037 – ci ildə abxaz – gürcü dəstələri Tiflis əmirliyini ləğv etmək məqsədilə şəhəri mühasirəyə aldılar. Tiflisdə aclıq başladı. Mənbələrin verdiyi məlumata görə əhali eşşək əti yeməyə məcbur oldu. (10,s.154). 2 il mühasirəyə tab gətirən tiflislilər kömək üçün Azərbaycana qasidlər göndərdilər. Qonşu “müsəlman dövlətləri ilə münasibətləri korlamaq istəməyən saray əyanları”nın məsləhəti IV Baqratı Tiflisin mühasirəsindən əl çəkməyə məcbur etdi.(9,s.72). Əslində isə abxaz – gürcü ordusunun tələm – tələsik Tiflisin mühasirəsindən əl çəkməsinə vadar edən hicri 429 – cu ildə (4.XI.1037 – 2.11.1038) səlcuqlu ordusunun Cənubi Qafqaza daxil olma xəbərini alması səbəb olmuşdu (11, s.174).

İbrahim Yınalın və Süleyman Kutalmışın başçılıq etdikləri səlcuqlu ordusu 8 iyul 1046 – ci ildə erməni – gürcü – Bizans birləşmiş qüvvələrinin mühasirəyə aldığı Gəncəyə gələrək xaçlıları geri oturtdu. 1048 – ci ildə İbrahim Yınalın başçılıq etdiyi səlcuqlu ordusu Basiani adlı yerdə Bizansın və onlara xeyli atlı qüvvələrlə köməyə gəlmiş Liparitin birləşmiş qüvvələrini darmadağın etdi. Əsir düşən Liparit Xorasana – sultan sarayına göndərildi. (10,s.157). Erməni tarixçisi Urfalı Meteosun yazdığı görə «müsəlmanlar sayı hesabı bilinməyən xaçlı ordusundan 150 minini qılıncdan keçirdi». (12, s.121)

Səlcuqlu ordusunun qərbə doğru axınları Cənubi Qafqazın Bizans – erməni – gürcü ittifaqı tərəfindən işğaldan qurtarması ilə yanaşı, İslam dünyasının da bütövlüyünü qoruyub saxlamasına səbəb oldu. 1054 – cü ildə Sultan Toğrul İran sülaləsi olan Buveyhilər tərəfindən sıxışdırılan xəlifə əl – Qaimin xahişilə Bağdad şəhərinə daxil oldu. Buveyhilərin sonuncu nümayəndəsi olan əl – Malik ər – Rəhim Əbu Nəsr əsir tutularaq Təbərək qalasına salındı. Bağdad minarələrindən çəkilən əzanlarda Misirdəki şiə Fatimilərin deyil, yenidən Abbasi xəlifələrinin və Səlcuq sultanının adına xütbə oxunmasına başlandı. « Bütün ərəb əmirləri Sultan Toğrulun əlini öpmək üçün onun yanına gəldilər». Xəlifənin qızı Səidə ən – Nisə ilə evlənən Sultan Toğrul 17 fevral 1063 – cü ildə Təbrizdə təntənəli toy məclisi təşkil etdi. (4,s. 37 - 38).

Türk – İslam dünyasının ən görkəmli şəxsiyyətlərindən olan Səlcuqlu sultanı Toğrul cümə axşamı günü, 4 sentyabr 1063 – cü ildə 70 yaşında vəfat etdi. Vəzir Həmid əl – Mülk əl – Qundurinin dediyinə görə Sultan Toğrul ona belə bir əhvalat danışmışdı : « Xorasanda fəaliyyətə başladığım ilk illərdə yuxumda gördüm ki, mənə xoş iy verən dumanlı bir yerə qaldırdılar və qeybdən bir səs eşitdim : «Bizdən bir şey istə! Dediyn yerinə yetəcək». Mən dedim ki, uzun ömür istəyirəm. Mənə cavab verdilər ki, sən 70 il yaşayacaqsan». Müasirlərinin yazdığına görə Sultan Toğrul cəsur, səbrli, geniş qəlbə malik bir insan idi. Dəbdəbəli geyinməyi sevməzdi. Ürəyində Uca Allaha dərin inam var idi. Bir dəfə də olsun Cümə namazından qalmır, bazar ertəsi və cümə axşamları oruc tuturdu. Pul toplamağı və nahaq qan tökülməsini istəməzdi. Nəzir verməkdə, xüsusilə məscid tikdirməkdə comərd idi. Sultan Toğrul demişdi : «Əgər mən tikdirdiyim evin yanında ondan uca məscid tikdirməsəm, Allahın qarşısında nə cavab verərəm!». Vəzir Həmid əl – Mülk əl – Qundurinin yazdığına görə « Sultan xəstələndikdə deyirdi : qırılmaq üçün ayağı bağlanan qoç kəsilməyindən ehtiyat edərək çırpınır.

Tarix və onun problemləri, № 3 2011

Lakin qırıldıqdan sonra ayaqları açıldıqda sevinir. Sonra kəsilmək üçün ayaqları bağlandıqda qırılacağına güman edərək sakit dayanır və onu kəsirlər. Xəstəlik də insan üçün qurbanlığın ayaqlarına bağlanan kəndir kimidir».

24 il və bir neçə ay Səlcuqlu səltənətində hökm sürən, bu dövlətin qurucusu Sultan Toğrul Mərvdə – qardaşı Çağrı bəyin türbəsinin yanında dəfn edildi. Övladı olmadığı üçün onun yerinə taxta qardaşı Çağrı bəyin oğlu Alp Arslan çıxdı. (4,s. 39 - 40).

Hicri tarixlə 455 – ci ilin zilhiccə ayında (miladi tarixlə 1063 – cü ilin noyabr – dekabr ayları) 30 yaşlı Alp Arslan Böyük Səlcuq dövlətinin sultanı elan olundu. O, rəiyyəti ikiqat xərac vergisindən azad etdi. Hər il ramazan ayında sultan 4 min dinar sədəqə paylayırdı. Bundan başqa 10 min dinar da saray xidmətçilərinə paylanırdı. Bir dəfə sultanın namaz otağına xəbərçilər onun vəziri Nizamülmülkün gəlirləri barədə məktub atmışdılar. Vəzirini yanına çağıraraq sultan ona dedi : «Bu məktubu götür. Əgər yazılanlar doğrudursa öz xasiyyətini və tamahını azalt. Yox əgər yalandırsa onda onu yazanı taparaq, divanda ona bir vəzifə ver ki, yalan və böhtan uydurmaqdan əl çəksin». (4,s. 44).

Sultan Alp Arslan atasının əmisi oğlu Qutalmışın Savə şəhərini tutaraq, Rey üzərindən onun üstünə gəldiyini eşitdi. Sultan ona qarşı ən təcrübəli əmirlərindən olan Savtəkin Alxası göndərdi. Hakistar kəndində doğulmuş bu bahadır öz kəndini şəhərə çevirmiş və heç bir ehtiyac olmadan «günaha batmamaq üçün özünü axtaltdırmışdı». Bu böyük sərkərdə ölümündən sonra miras qoyduğu 1 milyon dinarı, 15 min dəst libası, 5 min atı, min dəvəni, 300 min qoyunu yoxsullara paylamağı vəsiyyət etmişdi. 456 – cı ilin məhərrəm ayında (miladi tarixlə 1064 – cü ilin yanvarında) Sultan Alp Arslan qiyamçıları cəzalandırdı və «öz ömrünü qoyun arxasında başa vurmuş» Qutalmışın canazəsini sultan Toğrulun məqbərəsinin yanında dəfn etdirdi. (4,s. 45 - 46).

456 – cı ilin rəbiüləvvəl ayında (1064 – cü ilin fevralında) sultan 180 minlik ordu ilə Reydən Ruma doğru hərəkətə başladı və yolda ikən bir dəstə kürdün Xulvan keçidini (indiki İraq respublikasının şimal – qərbində yerləşən Əsədabad aşırımı) kəsərək quldurluq etdiklərini eşitdi. Sultanın göndərdiyi qoşun bu quldurları cəzalandırırdıqdan sonra onun yanına sağ qalmış kürdlərin nümayəndələri gəldilər və indən belə bu yolu quldurlardan qoruyacaqlarına söz verdilər. Sultan buranın idarəsini əmir Bəyarıslana tapşırırdı. Mərənd şəhərində dayanan sultana «azsayılı bir dəstə ilə rumluları pərişan edən əmir Tuğ Təkin» də qoşularaq ona bələdçilik etməyə başladı. Tuğ Təkin gürcülərin diyarının rumlular üçün artım, küfr və zülm ocağına çevrildiyini bildirdi. Sultan o dövrdə Bizansla Böyük Səlcuq dövlətinin sərhəddində yerləşən və «İslamın alınmaz qalası» adlandırılan Naxçıvana çatdıqda oğlu Məlikşahı 80 minlik ordu ilə burada qoyaraq, özü 100 minlik ordu ilə gürcülərin ölkəsinə tərəf irəlilədi. Məlikşah Sürməli, Qarabağ qalalarında möhkəmləndikdən sonra Arpa çayının Araza töküldüyü yerdəki Məryəm – Nəşiman şəhərini fəth etdi və yenidən atasının ordusu ilə birləşdi. (4,s. 49 - 50).

3 gün ərzində Borçalı da daxil olmaqla indiki Gürcüstan ərazisi səlcuqlular tərəfindən fəth edildi. «Kəngər və Trialeti (Ərcivan)ı tutan Arpasaran (Alp Arslan) Şavşet və Klarcet üzərinə yeridi» (10, s.158). Sultan Alp Arslan Borçalıdakı Ağcaqalanı (indiki Bolnisi rayonunun Kolagir kəndi yaxınlığında yerləşir) və Samşvilde qalasını tutduqdan sonra Axal – Qala üzərinə yeridi. Bu qala üç tərəfdən dağlarla dördüncü tərəfdən isə Ceyhun çayı dərinlikdə su ilə əhatə olunmuşdu. İlk toqquşmadan sonra gürcülər tabe olmaq istədiklərini bildirdilər və danışıqlar aparmaq üçün elçilər istədilər. Sultanın göndərdiyi iki elçi – İbn Mücahid və Əbu Sümrə gürcülər tərəfindən xaincəsinə qətlə yetirildilər. Axşam namazından sonra sultan ordunun önündə kafir şəhərinə hücum çəkərək onu tutdu. Abxaz (975 – ci ildə abxaz qızı olan anasının varisi kimi Abxaziya hakimi olmuş I Baqrat 1008 – ci ildə gürcü taxt – tacına da yiyələnmişdi - Müəllif) çarı IV Baqrat (1028 - 1072) bacısı qızını (taxt tacına yiyələndiyi yeznəsi Kürikenin qızını – Müəllif) sultana ərə vermək istədiyini bildirərək, aman istədi. Bu hədiyyəni qəbul edən sultan gürcü şahzadəsini də vəziri Nizamülmülkə ərə verdi. Sultan IV Baqratdan ya İslamı qəbul etməyi, ya da cizyə verməyi tələb etdikdə abxaz – gürcü hakimi ikincisini seçdi. Qars, Ani, Loru və Taşlıordu (Cavaxeti - Müəllif) əhalisi sultanın hüzuruna çıxaraq İslam dinini qəbul etdilər. Bundan böyük sevinc duyan Alp Arslan onlar üçün məscidlər

Tarix və onun problemləri, № 3 2011

tikdirdi. Rumluların alınmaz hesab etdikləri Ani qalası Səlcuqlu ordusu tərəfindən mühasirəyə alındı. Rumlular Türkləri yoldan çıxartmaq məqsədilə üzlərində tük bitməmiş oğlanları və şəhərin ən gözəl qızlarını şəhər kənarına çıxartdılar. Sultanın əmrilə onlar bir yerə topladıldı və onların üzərinə keşikçi qoyuldu. Yemək, yuxu və su belə içməyi unudan Türk ərənləri 16 avqust 1064 – cü ildə Anini tutdular. Şəhərə yeni əmir təyin edən sultan Alp Arslan burada məscid tikdirdi və İsfahana qayıtdı. İsfahandan Kirmana, oradan da Xorasan gələn sultan ulu babası Səlcuğun qəbrini ziyarət etdi. (4,s. 51 - 52).

Sultan Alp Arslanın Xorasanda olmasından istifadə edən IV Baqrat Tiflis üzərinə yürüş edərək onu tutdu. Lakin şəhəri öz dövlətinin tərkibinə qatmaqdan çəkinən abxaz - gürcü hakimi Tiflisi Dmanisi əmiri Sıtilə verməyə məcbur oldu. Rustavi (Bostanşəhər) və Tiflisdən cənubda yerləşən digər şəhərləri ələ keçirən IV Baqrat Bərdəni tutdu. (Картлис цховреба. Тбилиси, 2008. s.161).

ƏDƏBİYYAT

1. С.Г.Агаджанов. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX - XIII вв. Ашхабад,1969
2. Orkun H.N. Türk tarihi,cilt III.Ankara,1946.
3. Gregory Abul Farac (Bar Hebreus).Abul Farac tarihi.Türceye çeviren R.O.Dogrul. Cilt I, Ankara,1945.
4. Садр Ад-дин Али Ал-Хусайни.Зубдат ат-таварих фи ахбар ал-умара ва-л-мулук ас-Селджукийя – издание текста, перевод,введение,примечания и приложения З.М.Буниятова. Москва,1980.
5. Ибн Ал-Асир. Ал-камил фи-т-тарих. – Перевод с арабского языка,примечания и комментарии П.Г.Булгакова; дополнения к примечаниям и комментариям, введение и указатели Ш.С.Камоллодина. Ташкент – Цюрих,2005.
6. Asim N., Türk tarihi.İstanbul,1938.
7. Тоған Z.V. Ümumi türk tarihine giriş. I. İstanbul,1946.
8. К.Н.Юзбашян.Армянские государство эпохи Багратидов и Византия IX – XI вв. Москва,1988.
9. История Грузии.т I. Тбилиси,1962.
10. Картлис цховреба. Тбилиси, 2008.
11. Şengeliya N.N., Səlcuqlular və Gürcüstan XI yüzillikdə. Tbilisi,1968.(gürcü dilində).
12. Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Hrant D. Andreasyan (cev.), 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1987.

KEREM MAMEDOV

*Доктор философии по истории,
доцент кафедры Археологии и Этнографии
Бакинского Государственного Университета
e-mail : kerem_memmedov@yahoo.com*

БОРЧАЛЫ В СОСТАВЕ ВЕЛИКОЙ СЕЛЬДЖУКИДСКОЙ ИМПЕРИИ

В середине XI века Южный Кавказ, в том числе исторический Борчалинский магал (южная и юго-восточная часть нынешней Грузии и северная часть Армянской Республики) был включен в состав Великой Сельджукидской империи. Объектом исследования данной статьи избран этот период истории Борчалы.

KEREM MAMEDOV

*The doctor of philosophy on stories,
The senior lectures of chair of Archeology
and Ethnography of Baku State University
e-mail : kerem_memmedov@yahoo.com*

BORCHALI IN THE GRAND SELJUK EMPIRE

In XI the mid-century, the Southern Caucasus, including historical Borchali region (southern and south-eastern part of present-day Georgia and the northern part of the Republic of Armenia) was included in the Great Seljuk Empire. Object of study in this article was elected during this period of history Borchali.

Rəyçilər: t.e.n. M.Abdullayev, t.e.d. Q.Ə.Əliyev

Bakı Dövlət Universitetinin «Arxeologiya və etnoqrafiya» kafedrasının 16sentyabr 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 01)